

Ifjúsági regények aláaknázott mezején

CSOKONAI ATTILA

1951-ben született Kisbajomban. Költő, műfordító, irodalomtörténész. Egyetemi tanulmányait a JATE BTK-n végezte, volt tanár, könyvtáros, szerkesztő. Jelenleg a Könyvhét című periodika főszerkesztő-helyettese.

Könyvszemlémben néhány II. világháborús témájú, az ifjúsági irodalom körébe tartozó műről szólok — hatalmas kínálatból válogatva. Szükségszerűen vázlatosan, leginkább csak a (de: talán nem csupán számomra) lényeges vonásait kiemelve, kommentálva.

Anne Frank naplója világszerte ismert, és a II. világháború egyik nagyon lényeges aspektusának, a zsidóüldözésnek, vagy inkább a Pilelszky János által metafizikai botránynak nevezett holocaustnak (héberül: shoá) egyik alapvető, maradandó dokumentuma. A háborút a családból egyedülként túlélő édesapja, Otto Frank adatta ki lánya fennmaradt kéziratát. Nem ment könnyen, de 1947 márciusában a Contact Kiadó végül kiadta *A hátsó traktust (Het achterhuis)*, igaz, mindössze 1.500 példányban. Három év múlva jött ki a német és a francia kiadás, és 1952-ben az Egyesült Államokban is napvilágot látott az Otto Frank-féle szövegváltozat, *The Diary of a Young Girl* címmel. Anne Frank naplója azonban csak azután vált — méltán — világhírűvé, miután átdolgozták színpadra, és a könyv megkapta a Pulitzer-díjat. Pár év múlva pedig megfilmesítették. (Ma egy 1987-es film tölthető le az interneten *Anne Frank naplója* címmel.)

Magyarul két fordítása is létezik. Az Európa Könyvkiadó 1962-ben a „Milliók Könyve” sorozatban a lengyel zsidó Dawid Rubinowicz naplójával együtt jelentette meg F. Solti Erzsébet fordításában — figyelem: a példányszám 53.700. A könyvben Ernst Schnabel *Az utolsó útszakasz* című írása visszaemlékezések nyomán azt mondja el, mi történt 1944. augusztus 1. után a családdal, amely a westerborki gyűjtőtáborba került, ahonnan a holland zsidókkal telezsúfolt vonatok aztán megindultak a megsemmisítő táborok felé. Frankékat Auschwitzba deportálták — Anne itt találkozott magyar foglyokkal is. „Most is látom még, ahogy ott áll az ajtóban és végignézi a tábor főújtján, ahol egy csapat meztelen cigánylányt hajtanak a krematórium felé. Anne utánuk nézett és sírt. És akkor is sírt, amikor azok mellett a magyar gyerekek mellett mentünk el, akik már fél napja vártak meztelenül, zuhogó esőben a gázkamrák előtt, mert még nem kerültek sorra...” — idézte fel később a lány alakját egyik fogolytársa, aki túlélte a börtönmunkát. Anyjuk '45 januárjában halt meg, öt testvérével, Margot-val Bergen-Belsenbe vitték, ahol nem sokkal később tífuszban haltak meg mind a ketten. A naplónak önálló kiadása is van, de megjelent például a cseh Jan Otcenášek *Rómeó, Júlia és a sötétség* című kisregényével együtt is (Európa, 1982). A napló teljes, szövegkritikai kiadása 1986-ban jelent meg. Ennek alapján Bernáth István fordításában magyarul is napvilágot látott 1999-ben Anne naplója. Ez a Park Kiadónál

¹Elgondolkodtató, hogy az Annéről szóló monográfiák közül magyarul csak 2001-ben jelent meg egy, Melissa Müller *Anne Frank, egy lány élete* címmel (Park Kiadó, Budapest, ford. Bernáth István). Jacquelin van Maarsen *Barátnőm, Anne Frank* című kis kötete (Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008, ford. Winkler Erika) a szerző személye miatt is rendkívül érdekes, lévén holland zsidó apa és katolikus francia anya gyermeke.

megjelent kötet, amely azóta a 3. kiadásnál tart, *Előszó és Utószó* mellett 6 teljes oldalon fotókat is tartalmaz.¹

Az *Anne Frank és Dawid Rubinowicz naplója* utószavából Hegedüs Géza sorait idézem: „Nagyon különböző egyéniségek voltak. Anne Frank érzékeny idegzetű, kulturált, jellegzetesen értelmiségi lény, akiben a rettegés nemcsak gyorsan érlelte meg a nőt, hanem akiben tizenöt éves korára kétségtelenül megnyilvánult a művész, az író. Megvan a sajátos stílusa — érzéseket és külső tényeket árnyaltan érzékeltető, érezhetően sok olvasmányon csiszolódott stílusa. Bensőséges íráskészsége bontakozó művészi tehetségre vall. Anne Frank naplója irodalmi mű, s immár hozzátartozik századunk világirodalmához. — Dawid Rubinowiczot nem kevésbé érlelte meg a félelem. Többet tudott ő tizenhárom éves fővel a valóság szörnyűségeiről, mint a távolabbi tájak újságolvasó embere, sőt, többet, mint nem egy táj újságírója. Benne azonban nem a szavak művésze látszik érófélben lenni, hanem a látni tudó, tárgyilagos férfi.” Dawid 1927. július 27-én született a közép-lengyelországi Krajnóban, Kielce közelében, és 1942 végén halt meg, csakúgy, mint apja, anyja, húga és öccse. A fennmaradt dokumentumok szerint Treblinkában.

Naplóbejegyzései közül az első dátuma: 1940. március 21. (A zsidó gyerekek az előző év novemberétől már nem járhattak iskolába. Egy tanítónő adott fel neki leckét és ellenőrizte azok megoldását. Florentyna Krogulczowa sok évvel később mesélt tanítványáról annak a Maria Jarochofskának, aki 1960-ban kiadta és utószóval látta el Dawid naplóját. „A kis Dawid vékony, magas, kék szemű gyerek volt, orra is szabályos volt, és egész külseje olyan megnyerő, kedves.”) Az utolsó 1942. március 1. Naplója szinte csodával határos módon maradt fenn: tizenöt éven át (!) hevert egy ház padlásán, aztán a bodzentyni rádióban folytatásokban beolvasták. Majd eljuttatták Varsóba. Az „egyszerű” munkás szülők (apja tejesember, anyja bába volt) kitűnően tanuló gyermeke kezdetben csak ritkán és röviden írta le, amit tapasztalt, és ami foglalkoztatta, később az érzékeny, tizenhárom-tizennégy éves fiú részletesebben, hosszabban írta le érzéseit, gondolatait, „ijesztő pontossággal írta le a totális önkény és hatalom mechanizmusát”. Magyarul Sebők Éva fordításában az Európa Kiadó „Modern Könyvtár” sorozatában már 1960-ban megjelent a kis kötet, de a bukaresti Kriterion is kiadta önálló műként 1973-ban a „Pamiętnik”-ot. Megmaradtak még iskolai bizonyítványai is, és a kisfiú Dawid látható egy, az osztályáról készült fényképen.²

A litván író, Maria Rolnikaite 1968-ban megjelent *El kell mondanom* című könyvének műfaji megjelölése napló, noha a hosszabb-rövidebb bejegyzések nincsenek dátummal (hónap, nap) jelölve (az évet időnként megadja). A 14 éves vilniusi lány, a „litván Anne Frank” hazájának német megszállása (1941. június 24.) után fogott hozzá a naplójához: melynek első fejezeteit egyik tanára őrizte meg. Gettóba majd lágérba kerülve papírfecnikre írt, s ugyanakkor memorizálta a leírtakat, hogy a feljegyzések elvesztése esetén legyen mi alapján rekonstruál-

²Walther Petri és Konrad Weiss *Dávid naplója* címmel forgatott dokumentumfilmjét (1980, Berlin, DEFA) ebben feltétlenül másorra kellene tűzni nálunk!

ni a történeteket: a külső és belső eseményeket. A szerző sokszor száraznak tűnő, lakonikus szövege elsősorban szinte elképzelhetetlen, de valóban átélt szenvedések lesújtó leltára a vilniusi gettóból, a strassenhofi és a stuthofi táborból, ahol egy magyar tanítónő is fogolytársa volt. Megmenekülése után, kórházban lábadozva tehát túlnyomórészt emlékezetből írta mindazt, amit Szabó Mária fordításában olvashatunk.

³Aly Götz:

Hitler népállama.

Rablás, faji háború és

nemzeti szocializmus.

(Ford. Teller Katalin.)

Atlantisz, Budapest, 2012.

Aly Götz *Hitler népállama* című, nagy visszhangot kiváltott kötete³ elég bizonyítékot kínál ahhoz, hogy könnyen belássuk, az ideológiai propagandán túl a megszállt országok (és a csatlós államok) gazdaságának terhére gyarapodott a náci állam: kisajátított javait nem követelheték vissza azok, akiket valamilyen módon elpusztítottak! De a valutapolitika is a németek jólétét volt hivatva biztosítani. Maša-Marija ezt jegyezte fel: „A megszállók (...) bevezették a saját pénzüket: a márkát, de nagy kegyesen megengedték, hogy egy ideig még forgalomban maradjon a szovjet rubel. Viszont egy rubel értékét mindössze tíz pfennigben állapították meg. Eszerint tíz rubel egy márka.” A katonák a Reichsmarkot, mint látjuk, jó árfolyamon válthatták át. Olcsón jutottak árukhoz, amikből aztán rendszeresen küldtek csomagokat az otthoniaknak. A hátszág valóságos jólétben élt. És ide tartozik: a litván zsidók 90 százaléka elpusztult — ez volt talán a legmagasabb halálozási arány a holocaust idején...

„A világháborús évek újabb alkotói fellendülést hoztak [Alekszandr Alekszandrovics Fagyjevnek] — olvashatjuk Bakcsi György *Forradalmak, háborúk, irodalom* című könyvében.⁴ — 1943-ban kapta meg a Komszomol Központi Bizottságának anyagát a krasznodoni fiatalok, Oleg Kosevoj és társai hőstettéről. A történet felizgatta és elbűvölte az író, aki nála szokatlan gyorsasággal vetette papírra *Молодая гвардия (Az ifjú gárda)* című regényét.” Egy év és kilenc hónap alatt írta meg a regényt, előtte számos partizánnal és illegális munkással találkozott, meghallgatta a családtagokat. Az persze kérdés, hogy a néhány túlélő közül kivel sikerült beszélnie, és az mennyit tudott a titkos szervezet egészéről. Fontos forrása volt a németbérenc rendőrnövekedés kihallgatási jegyzőkönyve, de a legfontosabb tények nem álltak az író rendelkezésére. (A '42 szeptemberétől '43 januárjára állítólag több mint száz főre növekedett csoport öt vezetőjét posztumusz a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki.)

Mi bizony ma már korántsem úgy látjuk és ítéljük meg, hogy „hős-költeményt alkotott a szovjet korszak nevelte fiatalokról, akiknek hazaszeretete és tiszta erkölcsisége felülemelkedik a megszállókon”. Tisztelet a halálra kínzott, illetve kegyetlenül kivégzett krasznodoni fiatalok emlékének, de a róluk szóló, a „szocialista Magyarországon” az '50-es évek első felében ugyancsak népszerű olvasmánynak számító Fagyjev-mű számos esztétikai és történelmi kérdést vet fel, amelynek taglalására itt nincs elég hely. A valóban nagy ívű, patetikus-romantikus, ugyanakkor realisztikus, lakonikus stílusréteget is tartalmazó regényről, amely először, milliós példányszámban, 1945-ben jelent meg, mára kiderült: még a szovjet irodalmon belül sem

kimagasló mű. S noha Sztálin-díjjal tüntették ki, a Pravda már a következő évben élesen bírálta. 1951-ben/től átdolgozott változatban jelent meg. „A közel kétszáz szereplőt az író nem tudta egyenlő erővel kidolgozni (...) Nem meglepő, hogy máig (értsd: 1976-ig) vita-téma, valóban javított-e Fagyjev a mű átdolgozásával. (...) E vitáktól függetlenül *Az ifjú gárda* a szovjet és más országbeli fiatalok legkedvesebb olvasmányai közé tartozik...” Az irodalomtörténész eme kijelentése akkoriban már aligha volt helytálló. A könyv kiváló példája annak, hogyan nyúlt bele e műalkotás elvileg szuverén világába a politika, a Szovjetunióban nem egyszer maga Sztálin.

Az ifjú gárda és Oleg Kosevoj neve fogalommá vált — aztán jött a peresztrojka, amikor a könyv újra reflektorfénybe került, és kiderült, hogy a lényegét tekintve alig „stimmel” valami. Kim Kosztyenko *Ez történt az ifjú gárdával* című kis kötete⁵ a háború után 15 évvel később elfogott, a megszállókkal rendőrként együttműködő kollaboráns, áruló vallomásai alapján rekonstruálja az 1942-ben történeteket. Persze, már 1943-ban volt rendőrségi vizsgálat, és elszámoltatás, miután a Vörös Hadsereg visszafoglalta a bányavárost. Ma bizony már-már viszolygással tölti el az olvasót, hogy ezek a bátor, önfeláldozó (vagy csak a bolsevik agymosáson átesett) fiatalok a hírhedt NKDV-t, a nagy kizsákmányolókat a vádat képviselő véres szájú Visinszkijt, vagy a biológiai tudományokban egyeduralgoló áltudóst, Trofim Gy. Liszenkót emlegetik lelkesen.

A kiváló költő, író Varga Katalinnak (1928–2011), számos népszerű gyerekkönyv szerzőjének *Kislányom, édesem!* című alkotása (Móra Könyvkiadó, 1971) lányregény, de mást s talán többet, de főleg más-képpen mutat meg a háború valóságából, mint az előbbi. Az elvesztett, vagy inkább elrabolt gyerekkor regénye ez. Tizenkét éves főhőse, Johanna-Jovanka számára a világ amúgy is bonyolult, most kellene a normális élet kérdéseire választ kapnia, s ehelyett azon töpreng, miért tették ki Kertész Mártát az iskolából, aki osztályukban a legokosabb és legfegyelmesebb kislány. Miféle magyarázat az, hogy Márta zsidó? Hiszen együtt jártak Mária-kongregációra. Márta keresztény. Aki „kikeresztelkedett”, hogyan lehet ismét zsidó? Mi az, hogy valaki idegen? Ki az a kislány, aki a nővérel, Ágnessel érkezett Várfőre, s akinek pap rokonuktól keresztlevelet sikerül szerezni. Johanna évek óta várja haza édesapját, akinek rendszeresen leveleket ír, elküldeni persze nem tudja. A Radics család szökevényeket bujtat a pincében, miközben házukat lefoglalja egy német őrnagy, aki a németek felsőbbrendűségéről beszél, szerinte „a többi nép csak arra való, hogy nekik dolgozzon”. Amikor Márta a koncentrációs táborból, mint családjából az egyetlen túlélő rövid időre visszatér Várfőre, keserűen azt mondja: „Semmit sem akarok elfelejteni.” Barátnője hiába magyarázza neki, hogy súlyos tragédia történt velük is (az apa eltűnése Újvidéken, Ágnes váratlan halála). Talán mindkettejük feltehetné a kérdést: „Mennyi idő kell ahhoz, hogy a saját szenvedéseinkből felocsúdjunk, és ráérezzünk a másikéra is?” Mínek a kérdés: „Valami kialudt köztük örök-

⁵Kim Kosztyenko:
Ez történt az ifjú gárdával.
(Ford. F. Kemény Márta.)
Kozmosz Könyvek,
Budapest, 1965.

re.” Varga Katalin regénye nem nyomasztó a sok-sok felidézett tragikus esemény ellenére sem. Tartalmas, cseppet sem didaktikus, helyenként költői hangulatú, igényes és végső soron katartikus hatású mű.

A „Pöttös könyvek” máig létező sorozatában 1987-ben adta ki a Móra *Bársony Ottília* (sz. 1930) (cseh)szlovákiai magyar író *Hol bujkálsz, Cinege?* című, egyértelműen önéletrajzi regényét, ma meghökkentően magas, 46 ezres példányszámban. Aminek csak örülni lehet, tudniillik kítűnő könyvhöz jutottak a kiskamasz olvasók. (2004-ben az Egyetemi Kiadó ismét megjelentette.) A 3. osztályos Otti Pozsony külvárosában, Ligetfalun él, amikor a várost 1938. október 10-én megszállták a németek. A magyar és a szlovák iskolákat bezárták, egy ideig német iskolába jár, ahol rossz nyelvtudása miatt csak „blöde Ungarin”-nak („hülye magyar”-nak) nevezik. Ennek a kellemetlen állapotnak 1942-ben vége szakad, ugyanis a kislányt a szülei átküldik Magyarországra. Hadd jegyzem meg gyorsan, hogy ekkor nemcsak a megszánt Csehszlovákia egy részén létesült Gau Niederdonauból, hanem a legyőzött Franciaországból, a megszállt (semleges) Belgiumból, Hollandiából, a Birodalomhoz csatolt Ausztriából és Törökországból is érkeztek 6–16 éves gyerekek, csaknem háromezren. Az ő szüleik 1919–20 után politikai okok miatt menekültek el, vagy gazdasági kényszer hatására cseréltek hazát. A magyar kormány arra törekedett, hogy ezeket a már külföldön született, másodnemzedéki gyerekeket megmentse a háborús veszélytől. A könyv utószavából az is kiderül, hogy a háború befejezése után a „kismagyarok” közül jó páran nem tértek vissza szüleikhez, itt maradtak Magyarországon.

Cinege csoportja egy horányi nyaralás után előbb Törökbálintra kerül, itt a kereszties nővérek zárdájában laknak és tanulnak, majd a kisdárdai Orsolya-rendi zárdában. Egy időre a Péceli Polgári Leányiskola fogadja be őket. A front Törökbálinton éri a gyerekeket. 1944. november 7-én a szüleik által már korábban Magyarországon „felejtett” bátyjával együtt indul vissza Pozsonyba.

A kislány a háborúval csak a történet végén szembesül: találkozik elkeseredett, visszavonuló magyar katonákkal, hallja Budapest bombázását, értetlenkedik, miért vitték el vidéki rokonai szomszédait, akik zsidók. Nem nyomasztó olvasmány a mű, sőt, vidám epizódok tarkítják a cselekményt. Az interneten olvastam róla egy bejegyzést: „... megfontolnám, hogy egy-két fejezetét tankönyvi részletté tegyem a megfelelő időben”. Ezzel magam is így vagyok. És a tankönyvbe kerülés annál inkább könnyű volna, mivel a remek kis kötet rövid, gyakran anekdotikusan lekerekített fejezetekből áll.

Most pedig tekintsünk keletre. A Felkelő Nap országa már nyolcadik éve visel háborút, azonban a meghódított délkelet-ázsiai területeket már elvesztette. Várható a szovjet hadüzenet, az USA hadserege pedig a partraszállást készíti elő. „Különös: Hirosima elsőrangú hadifontosságú központ, és mégis Japán egyetlen városa, amelyet még nem bombázott az ellenség.” Sigeo Szaszaki és 3 éves húga az élelmiszerelosztó hivatal előtt kígyózó sor végén várakozik 1945. augusztus

6-án. A kislány fáradt, nyűgös — a fiú hátára veszi, és elindulnak hazafelé. Ekkor halk zúgás üti meg a fülét, a város felett megjelent egy amerikai repülőgép... Az az egyetlen uránbomba, amely azon a napon 600 méteres magasságban felrobbant, 1,5 km-es sugarú körben szó szerint mindent elpusztított a város középpontjában. Sigeo és Szadako kétszáz méterrel kijebb volt a körön. Mint tudjuk, három nap múlva Nagaszakira plutóniumbomba hullt...

Szaszaki Szadako nem az írói képzelet teremtménye. Túlélte az atomtámadást, nem szenvedett látható sérüléseket. Aktívan sportolt, versenyszerűen futott. Ám amikor hatodikos volt, hirtelen rosszul lett, és kórházba került. Nyolc hónapos betegeskedés, szenvedés után 1955-ben 12 évesen leukémiában halt meg. A kórházban papírdarvakat hajtogatott, egy régi japán legenda szerint ugyanis, aki 1000 papírdarut hajtogat, annak az istenek teljesítik egy kívánságát. Szadako természetesen meg akart gyógyulni. Állítólag 664 daruval lett kész... Még abban az évben javasolta egy férfi, aki olvasott Szadako haláláról, hogy állítsanak emlékművet az atombomba miatt meghalt gyerekek emlékére. Japánban és a világ kilenc országában összegyűlt a pénz, és 1958-ban a gyermeknapon felavatták a 9 méter magas emlékművet, amelynek tetején a Szadakóról mintázott lány bronzszobra áll. A figura egy darvat tart a feje fölé. Az emlékmű felirata: „Ez a mi könnyörgésünk, ez a mi imánk a békéért a világban.”

Karl Bruckner (1906–1982), az egyik legsikeresebb osztrák író *Szadako élni akar* című regényének eredeti bécsi megjelenési éve 1963, magyarul Gergely Erzsébet fordításában a „Csíkos könyvek” sorozatban adta ki a Móra Könyvkiadó először 1967-ben, másodszor 1984-ben. Ez utóbbi kiadás példányszáma kerekén 50.000! Világszerte 22 nyelven, több mint 2 millió példányban jelent meg. Bruckner regénye nemcsak a tradicionális japán világot idézi meg nekünk, hanem a háború végi felfordulást is, elsősorban a testvérpár, továbbá két öreg nehéz napjainak tükrében. Művének ez a rétege is érdekesítő és tanulságos, de leírja az első bomba ledobásának előkészületeit és végrehajtását is, illetve objektívan ábrázolja a résztvevőket. Hősei ártatlan felnőttek és gyerekek, de nem hallgatja el a fanatikus katonákká nevelt japánok néha különösen kegyetlen harcmódorát sem. Az egyik tábornagy ezt mondja a hadsegédjének: „Kínában ezrével lőttük agyon a civileket, kihallgatás nélkül... Hadifogoly amerikai pilótákat végeztettünk ki minden hadijoggal ellentétben, városokat fosztottunk ki, emberek megszámlálhatatlan tömegét éhezettük lassan halálra a táborokban a drótsövénnyel mögött. Vádat fognak emelni ellenünk! Bűnösök vagyunk!” Ezzel együtt máig vitatott: feltétlenül szükség volt-e a bombák ledobására. S vajon miért nem kért bocsánatot ezért a terrortámadásért eddig még egyetlen amerikai elnök sem? Willy Brandt német kancellár Lengyelországban megtette a kegyelet e nemes gesztusát.

„Japánban, abban az országban, amely a náci Németország szövetségese volt a második világháború idején, a holocaust iránti érdeklődés viszonylag új. Egy névtelen japán adományozó, aki szeretett vol-

na hozzájárulni a nemzetközi toleranciához és megértéshez, úgy döntött: fontos a japán fiataloknak, hogy minél többet megtudjanak a világtörténelem ezen példátlan fejezetéről. Önerőből létrehozott egy alapítványt, a Tokiói Holocaust Oktatási Központot.” Fumiko Ishioka, az 1998 óta működő központ koordinátora (később igazgatója) azon töprengett, hogyan lehetne a japán gyerekeknek megérteni azt a szörnyűséget, ami több millió zsidó gyerekkel történt a távoli Európában ötven évvel ezelőtt. Úgy gondolta, legjobb volna néhány személyes tárgyat kölcsönkérni, ami gyerekeké volt — amit a japán gyerekek megnézhetnek és megérinthetnek. Kérése elég nehezen, de 2000-ben teljesült: egy csomag érkezett az Auschwitz Múzeumból. A küldemények között egy bőrönd. Egy barna, elég nagy, üres bőrönd, amelyen egy név olvasható: Hanna Brady, meg a születési dátuma, és egy szó németül („árva”). Fumiko Ishioka ezután nyomozásba kezd, nemcsak őt, de az általa Kis Szárnyak elnevezésű csoport 8–18 éves tagjait is izgatja a kérdés: ki volt Hanna (valójában: Hana) Brady. Karen Levine a *Hana bőröndje* című „igaz történetben” részben ennek az ifjú japán hölgynek a fáradozásait írja le, részben a kutatás eredményei alapján rekonstruálja „a szőke hajú, kék szemű és nagyon bájos, kerek arcú Hana Brady”, valamint fivére, George gyermekéit, abban a rettenetesen időszakban, amikor a náci Németország megszállva tartotta szülőföldjüket. A gyerekek előbb szülők nélkül maradtak (az elhurcolt Karel és Marketa Brady már 1942-ben meghalt az egyik KZ-ben), majd őket is deportálták. George túlélte a háborút, Hana nem, Auschwitzba érkezése napján elgázosították. Egy bőrönd és néhány rajz maradt utána. Ugyanis Theresienstadtban, ahová először kerültek, nem megsemmisítő, hanem átmeneti, illetve munkatábor működött. (Ugyanakkor persze rengetegen elpusztultak az évek folyamán.) Kifelé teljesen hamis képet mutattak a németek: úgy rendezték be a tábort, hogy ott élénk kulturális életet folytattak a rabok, egy festőművész például rajtolni tanította Hanáékat, így maradt fenn 4500 gyerekrajz.

A tokiói Kis Szárnyak klub tagjai nagy örömmel fogadták a hírt, hogy Fumiko, aki beutazta fél Európát, például járt Terezínben, Prágában, végül hozzájutott George Brady torontói címéhez. Lara nevű lányával együtt meghívták Tokióba, ahol a Nove Mestó-i születésű férfi megosztotta húgával közös otthoni és lágerbeli emlékeit ifjú hallgatóival. Nove Mestó-i és terezíni fotók mellett az általa megmutatott családi fényképek és Hana (a gettóban készült) öt rajzának reprodukciói illusztrálják a kötetet.⁶

Budapest szívében, a Deák téren áll Vígh Tamás *Segítő kéz* című alkotása, amelyen egy név és egy évszám olvasható: Sztihlo 1944. Az emlékműről Sztihlo Gábor evangélikus lelkész kell hogy eszünkbe jusson, aki 1944 márciusában egyházától azt a megbízást kapta, hogy képviselje azt a Jó Pásztor nevű protestáns egyesületnél, amely hitbuzgalmi és érdekvédelmi munkát végzett zsidó származású keresztények között. A németek 1944. március 19-i bevonulása után pedig mindenekelőtt árván maradt gyerekek mentésével foglalkozott. Ilyen magára

⁶Kár, hogy a könyv szövege kicsit közhelyes, és a fordítónak illett volna tudnia: a Kristallnacht nem egy német település, hanem a „Kristályéjszaka” (1938. november 9), továbbá, ha máshonnan nem, Piliński János *Ravensbrücki passió* című verséből, hogy az egyetlen tisztán női KZ nevét nem Ravensbrücknek írjuk-mondjuk.

maradt fiú a tizenhárom éves Lindmann Tamás, akinek az apja munkaszolgálatos valahol távol a fronton, él-e vagy meghalt, nem lehet tudni. „Amikor a kihajtották őket a körútra, Lindmanné odasúgta a fiának: — Ez az utolsó esély. Ha tudsz, menekülj! Mikor a régi üzletük előtt haladtak el, meglökte anya: — Szaladj!” A menet haladt tovább Németország felé. A transzpontból megmenekült Tamás egy vöröskeresztes hadiárvaaházba került. Az életveszély azonban nem szűnt meg, hiszen ekkor már bezárult a főváros körül a Vörös Hadsereg gyűrűje, a németek meg azt a parancsot kapták a Führertől, hogy ki kell tartani a végsőkig. Miklya Lukszányi Mónika *Kistamás* című kis könyve (Harmat Kiadó, 2005) ennek a nagyszerű papnak, az ő missziójának állít emléket. 10–14 éves gyerekeknek szánt regénye két részből áll: az első az *Ostromgyűrű*, a második a *Gaudiopolis: az öröm városa* címet viseli. „Gaudiopolis Ifjúsági Állam célja: Krisztus evangéliumának szellemében a társadalmi korlátokat megszüntetve, önálló, öntudatos, önismeretre és önbírálatra törekvő, gyakorlatilag ügyes és elméletileg képzett magyar embereket nevelni...” Sztéhlo Gábor 32 otthont szervezett, amely a svájci Vöröskeresztől kapott támogatást. Kétezer embert sikerült megmentenie. Gaudiopolist 1950-ben államosították. Sztéhlo Gábor, Magyarországról korántsem egyedül, megkapta Izrael egyik legmagasabb állami kitüntetését (a „Világ Igaza”). S eszünkbe juthat róla a lengyel író-pedagógus-orvos, Janusz Korczak, aki követte a treblinkai megsemmisítő táborba a gondjaira bízott árva gyerekeket. És egy példamutató eset a „másik oldalról”: C. F. Duckwitz, a III. Birodalom magas rangú tisztviselője nagyban hozzájárult ahhoz, hogy zsidó honfitársaik túlnyomó többsége (egyetlen éjszaka alatt hét ezren) a dán halászhajók jól megszervezett akciója során Svédországba tudott menekülni.)

Gombár Endre (sz. 1936) *Hangyaháború* című regényét (2006) a Hét Krajcár Kiadó elsősorban a 10–16 évesek korosztályának ajánlja, de érdemes felnőtteknek is kézbe venni ezt a hiteles és izgalmas, (ifjúsági) irodalmunkban hiánypótlónak tekinthető művet. Domokos Laci, a történet főszereplője hat éves, amikor megkezdődik Budapest ostroma. Csodával határos módon menekült meg szüleivel és öccsével együtt, amikor két eltévedt bomba hullott a házukra, a közeli német parancsnokság épülete helyett. Az ellenséges, amerikai Liberátor óriásbombázók olyan magasan repülnek, hogy alig, vagy nem is láthatók, és a légelhárító ágyúk lövedékei nem érik el őket. Persze akadnak olyanok, akik a német csodafegyverben, a fau-rakétákban bíznak. A földön nehéztüzérségi lövedékek becsapódásai jelzik, közelednek az oroszok. Van, aki úgy gondolja, jobb lenne, ha minél előbb ideérnének a szovjetek, akkor vége lenne a háborúnak, mások szerint a „ruszkiaktól” semmi jót nem várhatunk: mi nekik ellenség vagyunk. Amikor a fegyveres harcok már Budapesttől távol folynak, a gyerekek játékában folytatódik a háború. „Szelleme” nyomot hagyott bennük. Két csapat szerveződik a gyerekseregéből, és gyakran valódi életveszélybe sodorja őket a kaland. Amikor Léderer Andris nagybátyja hazaérkezik a ha-

difogságból, a fiú beszámol neki a K.É.R.K-ról (Kert és Rét Katonaság), és elmeséli a városháziakkal vívott csatákat — „nem értette, nagybátyja miért ráncolja össze a homlokát, amikor lelkesen magyarázta, hogy a háborút meg fogják nyerni, hogy szerinte a városháziaknak el kell takarodniuk a rétről és mindenhonnét, ahol ők játszanak”. Gombár időről időre mesterien váltja a narrátort: a pontos, részletgazdag, objektív szerzői elbeszélést váltogatja Laci gyermekien naiv előadásával.

Hanna Mai doktornő és két lánya hányattatásainak színhelye nagyrészt a Lengyelországgal akkor (1939-től) határos Magyarország. A ma Ukrajnában található határ menti faluból, Lavocsnéból (lengyelesen: Lawoczne) indul el a hét éves Malkával és a tizenhat éves Minnával Mai doktornő, hogy (embercsempészek) segítséggel átjusson a lengyeleknek menedéket nyújtó Magyarországra. A férje, Issi már öt éve a Közel-Keleten, „az atyák földjén”, Erec Izraelben él, a doktornő viszont úgy döntött, nem tart vele, az ő szülőföldje itt van, itt akarja hivatását gyakorolni. Miután körorvosi engedélyét bevonták, és meghallotta, hogy a németek „készülnek” valamire, többekkel együtt a menekülést választja. Csakhogy amikor Malka útközben megbetegszik, az anya dilemma elé kerül. Végül úgy határoz, a kislányt rábízza egy családra, és Minnával folytatja az utat Budapest felé. Úgy számol, miután Malka felépült, kérésére segítőkész emberek Munkácsra viszik majd, ahová érte megy. Csakhogy a gyógyult gyerek sosem kerül Munkácsra. Az anya kétségbe esik, amikor megtudja, hogy a kicsinek nyoma veszett. Nem is sejtí, hogy visszavitték Lengyelországba, ahol rettenetes körülmények között él. Valahogy tudomására jut, mi történt Malkával, és ekkor érte indul. Amikor újra találkozik az anya és a kislány, az úgy néz rá, mint egy idegenre.

Mirjam Pressler (sz. 1940) *Malka Mai* című könyve (Móra Könyvkiadó, 2004, ford. Dóka Péter) utószavában elárulja, hogy címszereplője létező személy, akivel 1996-ban Tel-Aviv külvárosában találkozott. „Elmesélte nekem a történetét — így az író —, pontosabban szólva azt, amire még emlékezett... csak a legfontosabb eseményekre... Túl fiatal volt a bujkálása idején, ráadásul később megpróbált elfelejtkezni erről a számára szörnyű időszakról. Az igazi Malka Mai, akit édesanyja Lengyelországból újra Magyarországra vitt, 1944-ben az ifjúsági alijával a Közel-Keletre utazott [alija = Izrael földjére, illetve az 1948 óta létező zsidó államba való bevándorolás]. (...) Malka és a nővére ott egy kibucban éltek az apjukkal. Édesanyjuk csak az állam megalapítása után vándorolt ki Izraelbe. De a család soha többé nem élt együtt...” Malka Európának olyan szögletébe született, ahol különböző népcsoportokhoz tartozó emberek éltek együtt. Hitler azt remélte: a lengyelek majd segítségére lesznek a „zsidó kérdés” megoldásában, az ukránokat pedig szembefordítja mind a lengyelekkel, mind a zsidókkal. Nos, Pressler könyve arról a bizalomról és humanizmusról szól, amely nemcsak ismerősöket, hanem más nemzetiségű, más országbeli idegeneket is összeköt, sokszor önzetlenül, de akár anyagi ellenszolgáltatás fejében.

Utóirat vagy összefoglalás helyett, a szülők figyelmének felkeltése céljából hadd soroljak fel még néhány, az utóbbi évtizedben kiadott ifjúsági regényt, amelyek tovább finomít(hat)ják, árnyal(hat)ják az előbbiek nyújtotta képet. Iskolai feldolgozásra ajánlott Andrea Cheng: *Marika* és Uri Orlev: *Sziget a romok között* című műve, DVD-n is kapható John Boyne: *A csikos pizsamás fiú*, valamint az egészen friss *A könyvtolvaj*, Marcus Zusak regénye. Továbbá Morris Gleitzmann: *Egyszer*, Jean Molla: *Sobibor, az elhallgatott múlt*, Lois Lowry: *Számláld meg a csillagokat!* és Helga Weiss: *Helga naplója* című kötete.

HALMAI TAMÁS

A legkisebb szegényangyal

*Ment a legkisebb szegényangyal,
és vele ment az út,
és útitársa lett a hajnal,
a torony és a kút,*

*a sivatag, a kert, a tenger,
az erdő és a rét,
vitte az éneklő terekkel
hallgatóg életét,*

*ment a legkisebb szegényangyal,
hogy királyfi legyen,
vagy királylány, vagy mese habbal,
masni a szíveden.*

A tárgyak lelke

*Nem gyúrni össze a lapot,
nem törni ketté a rudat,
nem ülni péppé kalapot,
tudni, bennük is van tudat,*